

Andrzej J. Zakrzewski

KSIĄDZ PROFESOR DR HAB. JAN ZWIĄZEK - HISTORYK KOŚCIOŁA I ZIEMI CZĘSTOCHOWSKIEJ

Rozpocznę od zarysowania sytuacji tyleż anegdotycznej ile typowej dla osoby, którą chciałbym przedstawić. Łatwo jest przywołać wyobraźnię wysoką, zachodnią wieżę archikatedry częstochowskiej. Do jej wnętrza prowadzą ciemne, kręte schodki. Jest styczeń 1982 roku. Mróz w granicach minus 15-20°C utrzymuje się od kilkunastu dni. Zarówno w wieży jak i w całej archikatedrze jest po prostu zimno tak jak i na zewnątrz. Przymuszony pilną potrzebą poszukiwania druków dewocyjnych, usiłuję sforsować mało znane mi dotychczas zakamarki kościelne. Wreszcie trafiam do izby wypełnionej regałami ze starymi książkami, pośrodku której króluje zwykły piecyk elektryczny służący do podniesienia chociażby o kilka stopni temperatury wnętrza. Wydaje się być to beznadziejną czynnością, gdyż w powietrzu widoczna jest wydychana para wodna. Przy stole pod oknem pracuje Ksiądz Archiwista wówczas jeszcze Diecezji Częstochowskiej. To właśnie ks. Jan Związek. Poznaję go osobiście, chociaż z Jego pracami historycznymi zetknąłem się już dość dawno. Kolejne nasze spotkania wypadały przy różnych okazjach związanych ze wspólnymi, jak się okazało, zainteresowaniami naukowymi. Zaowocowały one w końcu roku 1989 złożeniem oferty współpracy w organizowanym wówczas Instytucie Filozoficzno-Historycznym w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Częstochowie. Oferta została przyjęta i ówczesny rektor Wyższego Seminarium Duchownego w Częstochowie, świeżo przeniesionego z Krakowa do Częstochowy, ks. prof. dr hab. Jan Związek, został pracownikiem naszej Uczelni.

1. Rys biograficzny

Ks. Jan Związek urodził się 6 grudnia 1937 roku we wsi Młynki w powiecie wieluńskim (obecnie w województwie sieradzkim). Rodzice jego - Szczepan i Anastazja z domu Kiedos - prowadzili własne gospodarstwo rolne o powierzchni blisko 4 ha. Było to typowe gospodarstwo rolne na tym terenie, położone na mało urodzajnych glebach jurajskich. Przynosiło niezbyt wysokie dochody, pozwalające zaledwie na opłacenie podatków i utrzymanie rodziny.

W okresie okupacji hitlerowskiej mieszkał u krewnych, albowiem rodzice zostali wywiezieni na roboty przymusowe na Górnym Śląsku. Po zakończeniu działań wojennych uczęszczał do Szkoły Podstawowej w Kabałach, a potem w Załęczu Małym. W roku 1952 rozpoczął naukę w Niższym Seminarium Duchownym w Częstochowie. Po czterech latach nauki uzyskał świadectwo dojrzałości w Niższym Seminarium Duchownym. Aby jednakże móc podjąć dalsze studia, zmuszony był do złożenia ponownie egzaminu dojrzałości przed Komisją Państwową w Liceum Ogólnokształcącym im. Romualda Traugutta, gdyż w owym czasie Niższe Seminarium Duchowne w Częstochowie nie posiadało praw państwowych. Był to jeden z aktów prowadzonej walki komunistycznych władz państwowych z Kościołem.

W latach 1956 -1961 odbył studia filozoficzno-teologiczne w Częstochowskim Seminarium Duchownym w Krakowie. Świecenia kapłańskie otrzymał 29 czerwca 1961 roku w Katedrze Świętej Rodziny w Częstochowie z rąk biskupa częstochowskiego, Zdzisława Golińskiego.

Bezpośrednio po ukończeniu studiów seminaryjnych został skierowany przez władzę diecezjalną na studia specjalistyczne w zakresie historii Kościoła na Wydziale teologicznym KUL w Lublinie. Magisterium uzyskał 5 marca 1964 r. Ze studiów został odwołany w roku 1965 i powierzono mu funkcje prefekta w Niższym Seminarium Duchownym w Częstochowie, gdzie uczył religii i prowadził zajęcia z propedeutyki filozofii marksistowskiej. Był w tym czasie także zastępcą redaktora naczelnego „Częstochowskich Wiadomości Diecezjalnych”.

Stopień doktora historii Kościoła na Wydziale Teologicznym KUL uzyskał w dniu 18 czerwca 1969 roku na podstawie rozprawy **Katolickie poglądy polityczno-społeczne w Polsce na przełomie XVI i XVII w. w świetle kazań**, napisanej pod kierunkiem ks. prof. dr hab. Mieczysława Żywczyńskiego. W tymże roku 1969 rozpoczął pracę jako archiwariusz w Archiwum Diecezjalnym w Częstochowie oraz jako wykładowca metodologii nauk i patrologii w Częstochowskim Seminarium Duchownym w Krakowie. Od roku 1970 powierzano mu także wykłady z zakresu historii Kościoła. W dniu 22 grudnia 1975 roku został członkiem - współpracownikiem Towarzystwa Naukowego KUL w Lublinie. Od roku 1979 podjął wykłady z historii Kościoła w Wyższym Seminarium Duchownym

oo. franciszkanów w Krakowie, a w dniu 17 listopada 1983 r. został mianowany dyrektorem Archiwum Diecezjalnego w Częstochowie.

Praca w Archiwum Diecezjalnym sprowadzała się nie tylko do porządkowania zbiorów archiwalnych, ale także udostępniania ich zawartości poprzez publikacje. Jak sam stwierdza, inspiracją dla niego była działalność ks. prof. dr. hab. Stanisława Librowskiego prowadzona na łamach czasopisma „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”. Pod tym wpływem napisał artykuł o dziejach Archiwum Diecezjalnego w Częstochowie i obszerny biogram o pierwszym archiwariuszu ks. drze Walentym Patykiewiczzu.

W okresie swojej pracy w archiwum opracował dwa inwentarze zbiorów archiwalnych, anonsowane we wcześniejszych artykułach. Pierwszy z nich to zapewne jedyny w tej dziedzinie w Polsce **Inwentarz łacińskich ksiąg metrykalnych Archiwum Diecezjalnego w Częstochowie, Lublin 1978** oraz drugi **Inwentarz ksiąg konsystorskich i dziekańskich w Archiwum Diecezjalnym w Częstochowie, Częstochowa 1993**. Obie te prace dają nieocenione usługi badaczom historii subregionu częstochowskiego.

W dniu 7 czerwca 1984 r. uzyskał tytuł naukowy doktora habilitowanego teologii w zakresie historii Kościoła na podstawie rozprawy *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, przedstawionej na Wydziale Teologicznym KUL. Recenzentami pracy byli: ks. prof. dr hab. Hieronim Wycazawski, ks. prof. dr hab. Zygmunt Zieliński, ks. prof. dr hab. Bolesław Kumor.

Biskup Stanisław Nowak, ordynariusz częstochowski, w dniu 6 lutego 1984 r. mianował go rektorem Częstochowskiego Seminarium Duchownego w Krakowie. Na początku roku akademickiego 1986/1987 został zatrudniony jako docent (nominacja 8 maja 1987 r.) w Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie. Od początku roku akademickiego 1990/1991 prowadzi wykłady w zakresie historii nowożytnej w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Częstochowie. Na Wydziale Historii Kościoła Papieskiej Akademii Teologicznej pełnił przez dwie kadencje stanowisko prodziekana Wydziału oraz był członkiem Senackiej Komisji Regulaminowej. W tym czasie prowadził także wykłady z patrologii w Wyższym seminarium Duchownym oo. Bernardynów i w Wyższym Seminarium Duchownym oo. Paulinów w Krakowie.

Na podstawie uchwały Senatu Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie z dnia 17 czerwca 1991 r. został mianowany profesorem nadzwyczajnym na Wydziale Historii Kościoła PAT na okres 5 lat w wymiarze 1/2 etatu, a w roku 1992 na stanowisko profesora nadzwyczajnego na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Wyższej Szkoły Pedagogicznej w wymiarze pełnego etatu. W tym samym roku zostaje członkiem Komisji Historycznej Oddziału Katowickiego PAN oraz członkiem - korespondentem Wydziału Teologicznego Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Praca dydaktyczna ks. profesora zaowocowała napisaniem pod jego kierunkiem 100 prac magisterskich, 6 pracami licencjackimi oraz 1 pracą doktorską, której autorem jest o. Józef Marecki OFMCap. Część tej rozprawy została opublikowana jako **Dzieje krakowskiej prowincji Kapucynów w okresie II wojny światowej (1939 -1945)**.

Długoletnia praca naukowa została uhonorowana przyznaniem mu przez Instytut Badań nad Polonią i Duszpasterstwa Polonijnego KUL nagrody naukowej im. Franciszka Skowry za pracę **Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie II wojny światowej, Częstochowa 1990**, co nastąpiło w roku 1992.

Z początkiem roku akademickiego 1991/1992 Częstochowskie Seminarium Duchowne zostało przeniesione z Krakowa do Częstochowy. W tymże roku pełnił jeszcze obowiązki rektora tej Uczelni. Starał się w tym czasie nawiązać kontakty naukowe z wyższymi uczelniami Częstochowy. W środowisku częstochowskim wygłosił wiele referatów, popularyzujących wiedzę o regionie częstochowskim. Tematami były m.in. dzieje szkolnictwa elementarnego, przeszłość zgromadzeń i domów zakonnych oraz różnych instytucji kościelnych. Wiele z nich ukazało się drukiem.

W związku z podjęciem zajęć dydaktyczno-naukowych w Instytucie Filozoficzno-Historycznym WSP w Częstochowie, został członkiem Towarzystwa Naukowego Częstochowskiego. Wojewoda częstochowski mianował go w roku 1992 stałym członkiem Zespołu Doradców Wojewody. Jego udział w radzie sprowadza się głównie do prezentowania aspektów historycznych różnych zjawisk w regionie częstochowskim.

Od początku roku akademickiego 1992/1993 prowadzi tylko zajęcia naukowe, zakończył bowiem pełnienie funkcji rektora Częstochowskiego Seminarium Duchownego, po przedłużonej kadencji. Oprócz zajęć dydaktycznych prowadzi także działalność naukowo-badawczą i pisarską.

2. Główne wątki działalności naukowo-badawczej

Poddając analizie dotychczasową działalność naukowo-badawczą i publicystyczną ks. Jana Związka zadziwia przede wszystkim ilość opublikowanych dzieł jak i ich różnorodność tematyczna. W liczbie ponad 350 publikacji wyodrębnić można wyraźnie rysujące się wątki tematyczne, a mianowicie: a) wątek biografistyczny; b) historii Kościoła w regionie częstochowskim, którego obszar wyznaczany jest przez granice diecezji, a następnie archidiecezji częstochowskiej; c) społecznej działalności kapłanów i organizacji kościelnych; d) archiwistyki.

Ks. Jan Związek od lat systematycznie zajmuje się biografistyką kleru częstochowskiego. Jest autorem blisko 50 biogramów duchownych różnej rangi - od proboszczów parafii po wybitne postaci ordynariuszy częstochowskich, takich jak ks. bp Teodor Kubina, ks. bp Zdzisław Goliński czy ks. bp Stefan

Bareła. Jego biogramy w przeciwieństwie do publikowanych zazwyczaj w kronikach diecezjalnych, odznaczają się dobrą podstawą źródłową i trzeźwą, rzeczową oceną opisywanych postaci. Są one zazwyczaj krótkie, ale trafnie charakteryzujące dorobek życia przedstawianej postaci. Doskonała znajomość terenu diecezji i realiów życia duchownych pozwalają na traktowanie owych biogramów nie jako swoistego rodzaju panegiryków osób, których pozycja społeczna wymaga uczczenia, ale jako materiał faktograficzny dla powstania monograficznego opisu dziejów Kościoła w regionie częstochowskim.

Drugim, niezwykle ważnym wątkiem w działalności naukowo-badawczej i znajdującym swoje odzwierciedlenie w pisarstwie Ks. Profesora jest wątek historii Kościoła w regionie częstochowskim. Autor **Dziejów diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej, Częstochowa 1990**, wydaje się niepodzielnie panować nad dziejami regionu. Ten wątek rozwija się w niezwykle bogate i zróżnicowane tematy poszczególnych prac. Tak więc tematyka prac rozciąga się od badań teoretyczno - archiwalnych po tematy faktograficzno-erudycyjne, precyzyjnie odnotowujące wydarzenia wprawdzie nie wchodzące do kanonu wielkich wątków historycznych, ale natomiast niezbędne do oddania atmosfery bieżącego życia. Już pierwsze opublikowane przez autora prace wskazują na główny przedmiot jego zainteresowań - historię Kościoła w regionie. Są to rozprawy: **Mikołaj z Wilkowiecka i jego działalność kaznodziejsko-literacka, Lublin 1968** oraz jako swoistego rodzaju kontynuacja **Katolickie poglądy polityczno-społeczne w Polsce na przełomie XVI i XVII wieku w świetle kazań, Lublin 1977**. Pierwsza z wymienionych rozpraw to analiza literackiej spuścizny znanej historykom postaci paulina jasnogórskiego, autora **Historii o Chwalebnym Zmartwychwstaniu Pańskim**. Przedmiotem rozprawy stała się twórczość kaznodziejska przechowywana dotychczas głównie w postaci rękopisów w archiwach zakonnych na Jasnej Górze i na Skałce w Krakowie, mało znana poza wąskim gronem historyków zakonnych. Głównym źródłem badania stał się zbiór kazań Mikołaja opublikowany w zbiorze **Flores sermonum in Evangelia dominicalia, Cracoviae 1579**. Twórczość ta, przypadająca na okres najsilniejszego wzrostu reformacji w Polsce, jest jednym z argumentów mówiących o roli kaznodziejstwa katolickiego w walce ideologicznej z wpływami Reformacji i miejscu, jakie w nim zajmował zakon pauliński. Pośrednio świadczy o znaczeniu ambony skałecznej i jasnogórskiej w procesie formowania się potrydenckiego katolicyzmu. Uzupełnieniem tej rozprawy stała się następna, o poszerzonej znacznie bazie źródłowej, obejmującej kaznodziejstwo XVII stulecia.

Studia nad kaznodziejstwem XVI i XVII stulecia zaowocowały w przypadku ks. Jana Związka także rozprawą teoretyczno-metodologiczną, zatytułowaną **Kazanie jako źródło historyczne**, wygłoszoną na Zjeździe Historyków Kościoła w Krakowie w roku 1996.

Prace z zakresu kaznodziejstwa, wbrew pozorom, można także odczytać jako prace z dziejów historii regionalnej, gdyż dotyczą one także dziejów ludzi

i miejsc, z którymi czuje się bezpośrednio związany. Stąd zapewne wywodzi się owa dbałość o szczegóły, którą można zrozumieć, gdy się zauważy, że domeną pracy pozostaje najczęściej region. Wówczas bowiem każda, nawet najdrobniejsza informacja nabiera znaczenia i przybliża nas do wiedzy o jego specyficznych dziejach. Nawet drugorzędne postacie czy wydarzenia mają tu swoją wagę dla tworzenia jakiegoś kontinuum tradycji lokalnej. Poza wszystkimi argumentami o charakterze naukowym przebija w nich także proste uczucie umiłowania stron rodzinnych, poczucie związku nie tylko ze współcześnie żyjącymi postaciami i wydarzeniami, ale z całą przeszłością, którą tak drobiazgowo stara się wydobyć i przedstawić.

Nie można wreszcie pominąć publikacji poświęconych przeszłości kościelnej regionu i diecezji częstochowskiej podczas okupacji hitlerowskiej. Być może, iż wspomnienia wyniesione z najmłodszych lat życia z okolic rodzinnych spowodowały, że tym latom straszliwych represji wobec polskiej ludności i Kościoła katolickiego poświęcił kilkanaście mniejszych i większych rozpraw naukowych. Najobszerniejsza z nich to **Martyrologium kapłanów diecezji częstochowskiej w czasie II wojny światowej**, opublikowana w „**Częstochowskich Studiach Teologicznych**”, t. 4:1976, s. 185 - 300. Mniejsze rozmiarami publikacje zostały poświęcone szczegółowym problemom z tej dziedziny.

Ważne miejsce w twórczości naukowej Ks. Profesora zajmuje społeczna funkcja kapłanów i instytucji kościelnych bądź powstających z inicjatywy Kościoła. Właśnie uprawiana wcześniej biografistyka, znajomość dokonań konkretnych kapłanów, czujących się odpowiedzialnymi nie tylko za zbawienie dusz swoich parafian, ale także za ich doczesne życie, doprowadziła do powstania dzieła **Katolickie stowarzyszenia społeczne w diecezji częstochowskiej (1925 - 1939)**, Częstochowa 1994. Rozprawa ta, jak okazało się ze społecznego odbioru tego dzieła, była niezwykle potrzebna w czasach, w jakich przyszło nam żyć. Może bowiem stanowić nie tylko argument w licznych dyskusjach o roli, miejscu i znaczeniu Kościoła w przeszłości, ale także służyć jako argument dla tych kapłanów i wiernych, którzy szukają wspólnej płaszczyzny działania. Dobitnie dokumentuje tezę, że nie tylko możliwe jest, ale wręcz jest konieczną obecność Kościoła w naszym trudnym, codziennym życiu.

Nie jest łatwą rzeczą przedstawić w krótkim, z konieczności, zarysie bogactwa i różnorodności tematów i wątków podejmowanych przez Ks. Profesora. Poza naszą uwagę pozostało wiele drobiazgowych i niekiedy może nawet nazbyt szczegółowych studiów i rozpraw. Wszystkie one razem wzięte pozwalają na stwierdzenie, że z całą pewnością jest jednym z najpłodniejszych i najlepszych znawców dziejów Kościoła i życia społecznego w środowisku historyków częstochowskich.

Andrzej J. Zakrzewski

The Rev. Professor Jan Związek - Historian of the Church and Częstochowa Region

S u m m a r y

The Rev. Professor Jan Związek has been connected with the region of Częstochowa as a historian for years. In his historical studies, he discusses problems connected with the history of the Church and the history of the region. Biographical works about members of the clergy connected with the diocese and the metropolitan of Częstochowa are among the most important works in his scientific bibliography as well as books about scientific aspect of keeping archives and homiletic works. In his studies and treatises, he discusses important social, political and cultural issues. His latest works are: History of Częstochowa Diocese During World War II, Częstochowa 1992 and History of Częstochowa Diocese in the IInd Commonwealth of Poland, Częstochowa 1990.